

УДК 347.99(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.2.23>

Володимир Валентинович Чумак,

доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
відділ організації наукової роботи (т.в.о. начальника),
член редколегії збірника наукових праць «Вісник Харківського
національного університету внутрішніх справ»
(відповідальний секретар);

<https://orcid.org/0000-0002-6171-2250>,
e-mail: v.v.chumak@ukr.net

РОЛЬ І МІСЦЕ ВИЩИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ У СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ

Досліджено та визначено роль і місце вищих спеціалізованих судів у системі судоустрою України. Вивчено такі основні категорії, як «система судоустрою України», «судоустрій», «судова система», «судова влада». Установлено систему судоустрою України. Охарактеризовано нормативно-правову базу функціонування вищих спеціалізованих судів України. Надано авторське визначення категорій «система судоустрою України» та «судова влада України».

Ключові слова: роль, місце, значення, вищі спеціалізовані суди, судова влада, система судоустрою України.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Судова реформа 2016 р. в Україні повернула трирівневу судову систему, оскільки скасування чотирирівневої судової системи було вимогою Венеціанської комісії, яка у своїх висновках № 588/2010 і № 722/2013 неодноразово висловлювала сумніви з приводу доцільності існування в нашій державі чотирирівневої судової системи та попереджала про можливість численних і складних юрисдикційних колізій під час здійснення правосуддя [1].

Повернення до трирівневої системи судоустрою України означувало ліквідацію та повернення Верховному Суду України функцій здійснення правосуддя як суду касаційної інстанції. Водночас реформа принесла не лише численні кадрові зміни, переатестацію суддів та реорганізацію судів загальної юрисдикції, а й створення нових вищих спеціалізованих судів України як судів першої та апеляційної інстанцій. Відповідно, наразі актуалізуються питання щодо визначення ролі та місця нових вищих спеціалізованих судів у системі судоустрою України.

Стан дослідження проблеми

Питання визначення системи судоустрою України, його організації та функціонування досліджували у своїх наукових працях такі науковці, як В. І. Андрейцев, В. Городовенко, А. А. Іванишук, М. І. Карпа, Н. Д. Квасневська, М. В. Косюта, В. В. Кривенко, Р. О. Куйбіда, І. Є. Марочкін, В. В. Молдован, Л. М. Москович, І. В. Музика, І. В. Назаров, М. А. Погорецький, С. П. Погребняк, С. В. Прилуцький, Д. М. Притика, О. М. Рєзнік, М. В. Руденко, В. С. Смородинський, О. В. Старчук, О. В. Стовба, М. М. Суховій, О. А. Улютіна, М. А. Фомина, О. З. Хотинська-Нор, О. П. Шайтуро та ін. Проте наразі мало дослідженою залишається проблематика визначення ролі та місця вищих спеціалізованих судів у системі судоустрою України.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у визначенні ролі та місця вищих спеціалізованих судів у системі судоустрою України. Відповідно до зазначеної мети наукового дослідження поставлено такі *завдання*: дослідити систему судоустрою України, дати визначення понять «система судоустрою України» та «судова влада України», встановити місце вищих спеціалізованих судів у системі судоустрою України, охарактеризувати роль вищих спеціалізованих судів у системі судоустрою.

Наукова новизна дослідження

На підставі аналізу чинного законодавства України і наукових поглядів щодо визначення сутності системи судоустрою України визначено місце та роль вищих спеціалізованих судів у системі судоустрою України.

Виклад основного матеріалу

Конституція України закріпила, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди (ст. 124)¹. Відповідно, вони відіграють в Україні ключову роль у механізмі забезпечення права людини та громадянина на справедливий суд і здійснення правосуддя. Як уже було зазначено, реформа судоустрою 2016 р. повернула Україну до трирівневої системи судоустрою та зумовила низку структурних змін для судів загальної юрисдикції та вищих спеціалізованих судів України, адже, як слушно вказує О. А. Улютіна, з ухваленням Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що суттєво змінив ситуацію у сфері здійснення правосуддя, розпочався важливий етап становлення системи судоустрою в Україні. Водночас невирішеною залишалася низка питань, зокрема щодо вдосконалення процедури створення, реорганізації та ліквідації судів, оптимізації інстанційної будови

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 01.06.2020).

системи судоустрою, оскільки до цього існувала чотирьохрівнева система, доступності правосуддя тощо [2, с. 124]. При цьому Основним Законом закріплено, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. Суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя. Верховний Суд визнається найвищим судом у системі судоустрою України. Указується, що відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди. З метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається (ст. 125 Конституції України)¹.

Перед тим як розпочати аналіз функціонування судової системи України та визначити в ній роль і місце вищих спеціалізованих судів, вбачаємо доцільним визначитися із розумінням таких основних понять, як «система судоустрою України», «судоустрій», «судова система» та «судова влада», що є визначальними для повноцінного розуміння сутності організаційної будови судів в Україні.

У першу чергу слід відзначити, що поняття «система» відповідно до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» означає: 1) порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь; 2) сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; 3) будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин тощо [3, с. 891]. Тобто система – це сукупність елементів, певним чином пов'язаних і взаємодіючих між собою для виконання заданих цільових функцій [4, с. 11].

Щодо визначення поняття «система судоустрою України» слід відзначити, що останнє ототожнюється з поняттям «судоустрій», яке досить часто можна зустріти в чинних нормативно-правових актах України, проте воно ще не знайшло свого законодавчого закріплення. Окремі дослідники та науковці розуміють під поняттям «судоустрій» сукупність норм, що визначають основоположні засади організації та діяльності, завдання, внутрішню будову та компетенцію судів і прив'язують до них органів (третейські суди, арбітражі), а також безпосередньо систему судів держави та систему органів, створених для обслуговування цієї системи [5, с. 68]. Л. М. Москвич характеризує поняття «судоустрій» як організаційне оформлення (організаційну будову) судової системи [6, с. 25]. У свою чергу, дослідник І. Шихата визначає поняття «судоустрій» як сукупність норм, якими

¹ Там само.

встановлюються завдання, принципи організації та діяльності судів, їх структура й компетенція [7, с. 65]. А ось дослідники Р. О. Куйбіда та Д. М. Притика взагалі ототожнюють поняття «судоустрій» та «судова система», під якою пропонують розуміти сукупність судів, органів та установ, що їх обслуговують [8, с. 6; 9, с. 76]. На наш погляд, ототожнювати зазначені поняття не доцільно, оскільки категорія «судоустрій» є більш широкою, ніж «судова система», та охоплює останню.

Що стосується визначення категорії «судова система», то з цього приводу єдності серед науковців немає. Так, І. В. Назаров вважає, що судова система – це система спеціальних державних органів, судів, що є носіями судової влади, створених для задоволення потреби в розгляді та вирішенні правових спорів, що виникають; вони мають загальні завдання, принципи організації та діяльності й відповідають рівню соціально-економічного розвитку суспільства [10, с. 11]. На наш погляд, вдалим залишається визначення поняття «судова система», яке пропонує Н. Д. Квасневська. Вона дійшла висновку, що судова система є частиною системи судової влади і в нормативно-правових актах українського законодавства може бути визначена як зовнішньо чи внутрішньо впорядкована, організаційно єдина сукупність усіх судових установ, утворених відповідно до Основного та інших законів держави, на які покладаються виключні повноваження щодо здійснення правосуддя [11, с. 112].

Поняття «судова влада» в переважній більшості також ототожнюється із поняттям судової системи, оскільки вказується, що судова влада є частиною судової системи, де остання – це сукупність взаємопов'язаних між собою структурних елементів.

Таким чином, можна дійти висновку, що «система судоустрою України» – це сукупність усіх ієрархічно побудованих, структурних елементів системи (судів), наділених виключною компетенцією на здійснення правосуддя, побудованих за принципами територіальності та спеціалізації, що визначається законом, та об'єднаних спільними заходами їх організації та діяльності.

У свою чергу, під поняттям «судова влада України» ми пропонуємо розуміти діяльність судів (судової системи) щодо здійснення правосуддя та виконання своїх професійних обов'язків у межах та у спосіб, визначені Конституцією та законами України відповідно до міжнародно-правових актів.

Відповідно до чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» категорії «система судоустрою» та «судоустрій» є тотожними, оскільки розділ II має назву «судоустрій», а ст. 17 вказаного нормативно-правового акта – «система судоустрою України». Так, у Законі вказується, що судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Найвищим судом у системі судоустрою

визнається Верховний Суд України¹. У свою чергу, систему судоустрою складають місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд України. Для розгляду окремих категорій справ відповідно до зазначеного Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди².

Як було вказано раніше, вищі спеціалізовані суди функціонують як суди першої та апеляційної інстанцій з розгляду окремих категорій справ. Такими судами у системі судоустрою України є Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд³.

У складі вищого спеціалізованого суду можуть утворюватися судові палати для розгляду окремих категорій справ у першій інстанції, а також утворюється апеляційна палата для розгляду справ в апеляційній інстанції. Апеляційна палата вищого спеціалізованого суду діє у його складі на засадах інституційної, організаційної, кадрової та фінансової автономії. Кількість суддів в апеляційній палаті вищого спеціалізованого суду в межах загальної кількості суддів вищого спеціалізованого суду визначає Державна судова адміністрація України за погодженням із Вищою радою правосуддя. Судову палату для розгляду окремих категорій справ у першій інстанції очолює секретар судової палати, який обирається з-поміж суддів відповідної палати строком на три роки, а апеляційну палату очолює голова палати, який обирається із суддів цієї палати строком також на три роки⁴.

До повноважень Вищого спеціалізованого суду України віднесено такі:

1) здійснює правосуддя як суд першої та апеляційної інстанції у справах та в порядку, визначених процесуальним законом;

2) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, інформує про результати узагальнення судової практики Верховний Суд;

3) здійснює інші повноваження, визначені законом⁵.

У свою чергу, відповідно до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» завданням Вищого антикорупційного суду є здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад та процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними злочинів та судового контролю за досудовим розслідуванням цих злочинів, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також вирішення

¹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 01.06.2020).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

питання про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом, у порядку цивільного судочинства¹.

Указаний Закон регулює діяльність Вищого антикорупційного суду України й визначає ключові поняття, особливості організації його діяльності, порядок зайняття посади судді, особливості статусу суддів зазначеного Вищого спеціалізованого суду, особливості забезпечення його діяльності тощо.

У свою чергу, щодо нормативно-правового регулювання функціонування Вищого суду з питань інтелектуальної власності зазначимо таке: указаний Вищий спеціалізований суд перебуває на стадії свого формування, хоча його створення передбачено Указом Президента України «Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності» від 29 вересня 2017 р.². Водночас слід відзначити, що ця обставина не заважає визначитися із місцем та роллю вищих спеціалізованих судів у системі судустрою України.

Отже, варто наголосити, що роль вищих спеціалізованих судів у системі судустрою України визначається їх правовим статусом, оскільки саме вони покликані функціонувати як суди першої та апеляційної інстанцій і розглядати справи окремих категорій, що впливає із самої назви вищих спеціалізованих судів України. Зокрема, роль вищих спеціалізованих судів у системі судустрою України полягає в їх компетенції та особливостях їх будови.

Місце вищих спеціалізованих судів у системі судустрою України визначається особливостями їх повноважень щодо розгляду та вирішення окремих категорій справ та їх завданнями, визначеними, наприклад, на рівні Закону України «Про Вищий антикорупційний суд».

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене, слід зазначити, що вищі спеціалізовані суди у системі судустрою України відіграють важливу роль у цілісному механізмі всієї судової системи, оскільки вони наділені виключною компетенцією розглядати та вирішувати по суті справи окремих категорій, а їх діяльність визначається на рівні окремого нормативно-правового акта, який визначає їх правовий статус, а отже й місце в системі судустрою України.

¹ Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19> (дата звернення: 01.06.2020).

² Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності : Указ Президента України від 29.09.2017 № 299/2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299/2017> (дата звернення: 01.06.2020).

Таким чином, вищі спеціалізовані суди України в системі судоустрою є важливим елементом у системі здійснення правосуддя і забезпечення прав та основоположних свобод людини і громадянина, адже саме вони є тією інстанцією, яка покликана здійснювати захист законних інтересів громадян в окремих категоріях справ.

Список бібліографічних посилань: **1.** Гвоздецький А. Перехід за правилами. Інтерв'ю Голови Верховного Суду України Ярослава Романюка // Закон і бізнес : сайт. 12.08.2014. URL: https://zib.com.ua/ua/print/97151-perehid_za_pravilami_intervyu_golovi_verhovnogo_sudu_ukraini.html (дата звернення: 01.06.2020). **2.** Улютіна О. А. Тенденції реформування системи судоустрою України з часів незалежності і до сьогодні. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. № 4. С. 121–129. **3.** Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с. **4.** Коваленко І. І., Відюк П. І., Гожий О. П. Вступ до системного аналізу : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. 148 с. **5.** Фоміна М. А. До питання розмежування понять «судова система» та «судоустрій». *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 67–69. **6.** Москвич Л. М. Напрями оптимізації судоустрою України. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 4 (128). С. 25–31. **7.** Шихата И. Правовая реформа. Теория и практика : учеб. пособие / пер. с англ. ; под. ред. Н. Г. Дорониной. М. : Белые альвы, 1998. 256 с. **8.** Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : монографія. Київ : Атіка, 2004. 288 с. **9.** Притика Д. Д. Створення науково обґрунтованої системи правосуддя в Україні – головна мета судової реформи. *Право України*. 2009. № 12. С. 71–84. **10.** Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2011. 39 с. **11.** Квасневська Н. Д. Поняття судової системи України: сучасний погляд. *Форум права*. 2015. № 5. С. 110–113. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_5_20.pdf (дата звернення: 01.06.2020).

Надійшла до редколегії 23.06.2020

Chumak V. V. Role and Place of Higher Specialized Courts in the Judicial System of Ukraine

The role and place of higher specialized courts in the judicial system of Ukraine have been studied and determined. The author has studied such main categories as “judicial system of Ukraine”, “judiciary”, “judicial system” and “judicial power”. The judicial system of Ukraine has been established. The normative and legal base of functioning of highest specialized courts of Ukraine has been characterized. The author has provided own definition of the categories “judicial system of Ukraine” and “judicial power of Ukraine”.

The author has offered to understand the category of “judicial system of Ukraine” as the totality of all hierarchically structured elements of the system (courts), which are endowed

with exclusive competence to administer justice, built on the principles of territoriality and specialization, are defined by law and united by general principles of their organization and activity.

In turn, the concept of “judicial power of Ukraine” is defined as the activity of courts (judicial system) to administer justice and to perform their professional duties within the limits and in the manner prescribed by the Constitution and laws of Ukraine in accordance with international and legal documents.

It has been determined that highest specialized courts in the judicial system of Ukraine are the Supreme Court on Intellectual Property Issues and the Supreme Anti-Corruption Court.

It has been concluded that highest specialized courts in the judicial system of Ukraine play an important role in the holistic mechanism of the entire judicial system, since they are endowed with exclusive competence to consider and decide cases on the merits of certain categories, and their activities are determined at the level of a separate regulatory act, which determines their legal status, and hence their place in the judicial system of Ukraine.

Key words: role, place, significance, higher specialized courts, judicial system, judicial system of Ukraine.

